

COINS AND TRADE IN ARAD COUNTY IN THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN AGES

Sorin Bulboacă

Assist. Prof., PhD, "Vasile Goldiș" Western University of Arad

Abstract: The study aims to explain in detail the monetary circulation in the county of Arad in the Middle Ages, specifying the types of coins and their monetary value. In the first centuries of the Middle Ages, Byzantine coins circulated of Arad but the eleventh century they vacate world via Hungary and, to a lesser extent, currencies of other countries. From 1221 Csanád county's pantry which is mentioned later, in 1253, he moved to Lipova. Royal larder was competent in a given territory, headed by a committed chamber (Comes camerae), in exchange for rental fees, under defined conditions, revenue management received authorization on the territory royal pantry.

In the fourteenth century, Lipova operate one of the 4 Chambers Royal located in Transylvania, where the coin. Brand beaten in Lipova, with a good value, it becomes a much sought after and used currency even abroad. The fair from Lipova, as in other counties of Arad and Zarand fairs, bankers operate even change various coins in circulation. In the middle of the sixteenth century, the Ottoman conquest of the county of Arad seen significant changes in monetary circulation, occupying an important place tiny Ottoman currency (Turkish rude), especially in commercial transactions in the sixteenth and seventeenth centuries.

Some cities like Timisoara, Arad, Lipova satisfying domestic market, exporting some of their products, especially in the Romanian Country or Hungarian or Ottoman Empire. And farmers markets its products fair opened, the weekly day of the fair, an opportunity could buy all kinds of cattle large and small, birds, fish, grains, flour, fruit, lumber and burned feed. For these commodities is paying a special tax called "customs fair" or "low customs", unless of course there is a special exemption granted by a higher authority.

Keywords: coins, circulation, value, trade, county.

Studiul își propune să explice detaliat, pe baza cercetării izvoarelor medievale și a literaturii de specialitate circulația monetară și evoluția comerțului în comitatul Aradului în Evul Mediu și epoca premodernă (sec. X-XVII), precizând tipurile de monede și valoarea lor financiară.

Circulația monetară

Deoarece monedele bizantine din secolele VI-VII și VIII s-au răspândit nu numai pe valea Dunării și vecinătatea ei, ci și pe întregul teritoriu al Banatului, o asemenea difuziune implică faptul că de la Dunăre la Mureș se afla o masă relativ compactă de locuitori, și implicit un număr relativ mare de așezări, în care se practica schimbul de mărfuri pe bază de monede. Piese numismatice din secolele VII-VIII, de factură bizantină, sunt semnalate la Beba Veche, Sânnicolau Mare, Sânpetru German, Șeitin etc., grup la care se adaugă descoperiri similare din teritoriul de dincoace al Tisei, al Voivodinei, Borca, Csterek, Deszk,

Kiszombor, Srbski; Krstur, Petrovoselo, Bela, Crvka, Sakule etc.¹. Constatăm o intensificare a circulației monedei bizantine în Banat, numărul ei apărând chiar mai ridicat decât în alte ținuturi ale fostei provincii Dacia.

Dacă în Banat nu a dispărut deloc moneda romană și bizantină, ea fiind atestată mai rar chiar și pentru secolele VIII-IX, în veacul al X-lea se remarcă intensificarea circulației monedei bizantine, la nivelul de până în sec. VII. În jurul anului 1000, în Banat și în părțile Aradului, circulau monedele bizantine, predominând moneda de bronz de o valoare redusă. Moneda bizantină domina, aproape în exclusivitate, piața locală, ca monedă curentă, cu valoare circulatorie².

La Arad – Vladimirescu au fost descoperite monede bizantine emise în a doua jumătate a secolului al X-lea sau în timpul domniei împăratului Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055)³

Din secolul al XI-lea, moneda bizantină cedează treptat întâietatea în favoarea altor monede. În secolul al XI-lea moneda bizantină mai reprezintă încă circa 25% din circulația monetară, scăzând însă la circa 12% în veacul al XII-lea și dispărând efectiv la începutul veacului al XIII-lea (după anul 1204)⁴. Astfel, al Pecica a fost găsită o monedă bizantină datând din timpul împăratului Ioan al III-lea Comnenul (sec. XII)⁵.

Ulterior, populația locală utilizează monedele ungare de argint, începând cu secolul al XI-lea. Baterea monedei în Ungaria medievală a fost un monopol regal și una dintre sursele principale de venit ale vistieriei⁶. În cimitirul medieval de la Vladimirescu –Arad au fost găsite mai multe monede ungare, emise de regii Petru I, Andrei I, Bela I, emisiuni cuprinse între anii 1038 și 1062⁷.

Monedele maghiare reprezintă deja circa 75% din masa monetară utilizată în Banat și părțile Aradului, calitatea și cantitatea metalului prețios folosit explicând ridicarea valorii circulației lor în veacul al XII-lea la circa 84%⁸. Monede maghiare au fost identificate la Zimandul Nou și Vărșand (datând din veacul al XI-lea)⁹.

Cercetările desfășurate la Bodrogul vechi au dezvelit o monedă din timpul regelui Ungariei, Ladislau cel Sfânt (1077-1095)¹⁰. În necropola de la Cladova (datând din sec. XI-XII), într-un mormânt au fost găsite 4 monede bătute în timpul regelui Koloman (1095-1116).

¹ Liviu Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Editura Facla, Timișoara, 1985, p. 172.

² Octavian Iliescu, *Circulația mărfurilor și a banilor*, în ****Istoria Românilor (tratat)*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, vol. III (*Genezele românești*), coord. acad. Răzvan Theodorescu, Victor Spinei, membru corespondent al Academiei Române, Editura Enciclopedică, București, 2010, p. 223-224.

³ Eugen Gluck, *Formațiuni social- politice românești din sec. IX-XI și rezistența lor în apărarea autonomiei*, în ****Aradul permanent în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 96-97.

⁴ Adrian Bejan, *Banatul în sec. IV-XII*, Editura de Vest, Timișoara, 1995, p.145.

⁵ *Ibidem*, p. 206.

⁶ Pal Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*, ediție îngrijită de Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan, Editura Mega, Cluj – Napoca, 2006, p. 89.

⁷ Mircea Barbu, Eduard Ivanof, *Cercetări arheologice în zona Aradului privind perioada secolelor VII-XI*, în ****Studii privind istoria Aradului*, Editura Politică, București, 1980, p. 76.

⁸ Costin Feneșan, *Câteva considerații privind circulația monetară în Banat în timpul feudalismului timpuriu (sec. XI-XIII)*, în "Crisia", IV, 1974, p. 107-112.

⁹ Biblioteca Academiei Române, București, Fișierul numismatic nr. 1679, 1635, 1682.

¹⁰ Adrian Bejan, *op.cit.*, p. 136.

În așezarea de la Cladova (sec. XII-XIV), din inventarul unei locuințe a făcut parte și o monedă de la regele Ungariei, Bela al II-lea (1131-1141)¹¹.

Din anul 1221 este menționată cămara comitatului Cenad care, mai târziu, în 1253, a fost mutată la Lipova. Cămara regală era competentă pe un anumit teritoriu, având în frunte un comite cameral (*comes camerae*) care, în schimbul unor taxe de închieriere, în condiții stabilite, primea autorizația de gestionare a veniturilor regale aflate pe teritoriul cămării¹².

În veacul al XIV-lea, în Lipova funcționa una din cele 4 cămări regale aflătoare în Transilvania, unde se băteau monede¹³. Marca bătută la Lipova, cu o valoare bună, devine o monedă mult căutată și utilizată chiar în străinătate. În târgul Lipovei, ca și în alte târguri din comitatele Arad și Zarand, funcționau chiar zarafi schimbarea diferitelor monede aflate în circulație.

Moneda de bază în Transilvania, ca și în alte țări ale Europei, a fost marca. În Transilvania și Banat a fost utilizată în tranzacțiile comerciale și marca de Buda, după tipul mărcii de Troyes, cu o greutate de 254,5 grame. Unitatea monetară de cont în Transilvania a fost marca de argint, cu greutate între 204 și 214 grame de argint fin, de obicei 206,7 grame. Principala monedă divizionară era dinarul, care reprezenta a 200 –a și a 400-a parte dintr-o marcă. Spre deosebire de greutatea mărcii, acre era stabilită, greutatea dinarilor a variat foarte mult, datorită strădaniilor regilor Ungariei de a bate dintr-o marcă un număr cât mai mare de dinari. Foarte răspândiți au fost în sec. XIV-XV și dinarii banali, bătuți de monetăria de la Zagreb, reședința banilor Croației¹⁴.

În primele decenii ale veacului al XIV-lea au circulat în Transilvania și în părțile Aradului peste 60 de feluri de monedă (mărci, florini, groși, solizi, dinari etc.), de diferite tipuri și valori. Pentru a curma haosul monetar, regele Ungariei, carol Robert de Anjou a impus crearea monedei de aur (florinul unguresc) în 1325 și a grosului de argint (în anul 1329). A continuat însă și emiterea de valori nominale mai vechi, dinarul și obolul de argint¹⁵. Un florin avea la început circa 100 de dinari, ajungând apoi la peste 400 de dinari, în contextul devalorizării continue a monedei.

În Evul Mediu, monedele îndeplineau diverse funcții: ca mijloc de schimb și circulație a mărfurilor; ca mijloc de evaluare a bunurilor și valorilor; ca mijloc de teaurizare și formare a capitalului comercial și cămătăresc; ca plată a cheltuielilor și slujbelor și pentru achitarea rentei în bani¹⁶.

În mormântul central (M111) din capela funerară a mănăstirii benedictine Bizere (loc. Frumușeni) au fost dezvelite, la 0,96 -1,20 metri adâncime, o serie de 31 monede, din care unele izolate, altele grupate. Monedele care au putut fi identificate sunt în majoritate emisiuni de oboli și denari de cupru din vremea regelui Sigismund de Luxembourg (1387-1437),

¹¹ *Ibidem*.

¹² Pal Engel, *op.cit.*, p. 181.

¹³ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1986, p. 199.

¹⁴ *Ibidem*, III, p. 197-198.

¹⁵ Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșanu, Ioan Aurel Pop, *Circulația monetară*, în ****Istoria Românilor (tratat)*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, vol. IV, coord. acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Camil Mureșanu, acad. Ioan Aurel Pop, Editura Enciclopedică, București, 2012, p. 104.

¹⁶ Ștefan Pascu, *op.cit.*, III, p. 199.

alături de o monedă din a doua parte a domniei lui Matia Corvinul (1471-1488)¹⁷. 28 de monede dintre cele descoperite la Bizere se află la Complexul Muzeal Arad (nr. inventar 17.471/1-28).

În cimitirul și în așezarea de la Cladova, *Dealul Carierei*, au fost dezvelite 9 monede ungare din perioada sec. XII-XIV: 3 monede emise de regele Coloman (1095-1116), în mormintele M 3, 9, 11¹⁸; 2 monede de la regele Bela al II-lea (1131-1141) în mormintele M2, 209¹⁹; 1 monedă de la regele Geza al II-lea (1141-1162) în mormântul M144²⁰; 1 monedă de la Ștefan al III-lea (1162-1172) în valul de nord²¹; 1 monedă emisă de ducele Bernhard de Carintia (1202-1256) în atelierul 3²²; în groapa menajeră o monedă emisă de Ladislau al IV-lea Cumanul (1272-1290)²³ și o monedă angevină (emisă de regele Ludovic I de Anjou), datând din intervalul 1377-1382, în mormântul M27²⁴.

La mijlocul veacului al XVI-lea, cucerirea otomană a comitatului Arad a detriminat schimbări importante și în circulația monetară, un loc important ocupând moneda otomană de argint mărunță (asprii turcești) numiți în Banat și groșițe, mai ales în tranzacțiile comerciale. 40 de groșițe (aspri) egalau cu un gros. Groșițele erau bani eminate otomani, fiind din argint amestecat cu nichel. În timpul sultanului Soliman Magnificul (1520-1566), până prin anii 1585, un taler sau un galben valora 40 de groșițe (aspri), era deci identic ca valoare cu grosul. Un taler cu coroană, adică galbenul otoman numit și "sultanin" sau scud valora 50 de groșițe²⁵.

În timpul sultanului Murad al III-lea se produce în Imperiul Otoman un fenomen de devalorizare monetară, în contextul crizei financiare, determinate de insuficiența resurselor. Vistieria otomană se confrunta cu un deficit permanent. În perioada de după 1590 și până la sfârșitul veacului al XVI-lea, devalorizarea monedei de argint, urmată de creșterea numărului monedelor false și mai ușoare aflate în circulație, au agravat și mai mult criza financiară otomană²⁶. Vistiernicii sultanului Murad al III-lea, pentru echilibrarea finanțelor Imperiului, au început să retragă din circulație vechile groșițe, batând altele noi, de slabă calitate, anume 1000 de bucăți dintr-o oca de argint (înainte se băteau doar 500 de aspri dintr-o oca), adăugând și un alt aliaj, dar păstrând forma, mărimea și greutatea piesei vechi. Măsura fiscală

¹⁷ L. Rethy, *Corpus nummorum Hungariae*, vol. II, Budapest, 1907, p. 125-129; detalii despre contextul descoperirilor arheologice la Ileana Burnichioiu, *Capela funerară*, în Adrian Andrei Rusu, Ileana Burnichioiu (editori), *Mănăstirea Bizere*, vol. I, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Mega, Cluj – Napoca, 2011, p. 65-66.

¹⁸ Vasile Boroneanț, Pascu George Hurezan, *Cetatea de la Cladova- reședința voievodului Transilvaniei Pousa*, în "Ziridava", XV-XVI, Arad, 1987, p. 69, 71.

¹⁹ George Pascu Hurezan, *Bisericile medievale de la Cladova (Județul Arad): Dealul Carierei și Biserica din Vale*, în ****Studii de istorie medievală și premodernă*, volum îngrijit de Avram Andea, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj – Napoca, 2003, p. 117.

²⁰ *Ibidem*, p. 117.

²¹ *Ibidem*.

²² Vasile Boroneanț, Pascu George Hurezan, *op. cit.*, p. 78, 81, pl. V/3, a, b.

²³ *Ibidem*, p. 79.

²⁴ *Ibidem*, p. 76.

²⁵ Nicolae Săcară, Florin Ban, *Considerații administrativ – fiscale cu privire la perioada ocupației otomane în Banat (1552-1716)*, în ****Vilaietul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului) 1552-2002*, Editura Mirton, Timișoara, 2002, p. 101.

²⁶ Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 99.

a eșuat, pentru că noua monedă s-a depreciat rapid, astfel că în anul 1590, un scud, gros sau taler valora 80 de groșițe noi sau aspri, iar un galben unguresc, mai comun în circulație, valora 120 groșițe noi²⁷.

În anul 1630, un galben a ajuns să valoreze 200 de groșițe iar un gros nou depreciat în urma aliajului în care este bătut, valora 80 de groșițe noi. În contextul devalorizării monetare galopante au crescut soldele ostașilor turci dar și poverile fiscale ale supușilor, raialelor, inclusiv din părțile Aradului. La început, baterea monedei noi a avut caracterul unui fals grosolan, moneda nouă fiind pusă în circulație la același curs cu cea veche iar acest fals a fost plătit tot de către supuși, primind o monedă ce valora jumătate din valoarea nominală, fiind însă obligați să plătească cu moneda ce o aveau, de multe ori cu groșițe vechi, taxele noi mărite când nu erau dublate²⁸.

Comerțul

În orașele transilvane și bănățene, sub raportul ocupațiilor, majoritatea o formau meșteșugarii și negustorii. În multe cazuri și anume când e vorba de meseriași – croitori, cizmari, postăvari, tăbăcari, etc. – cele două categorii se confundă: meseriașul produce marfa și o și vinde; e și meseriaș și negustor. Unele orașe ca Sibiu, Brașov, Bistrița, Cluj, Timișoara, Arad, Caransebeș, Lugoj, satisfăcând piața internă, exportau o parte din produsele lor, mai ales în Moldova și Țara Românească sau chiar în Ungaria sau Imperiul Otoman.

Și țărani își desfășeau produsele în piețele târgurilor, în zilele săptămânale de târg, prilej cu care se puteau cumpăra vite de tot soiul mari și mici, păsări, pește, grâne, făină, fructe, lemne de construcție și de ars, furaje. Pentru aceste mărfuri se plătea o taxă specială numită „vama târgului” sau „vama mică”, bineînțeles afară de cazul când exista o scutire specială acordată de o autoritate superioară²⁹.

Negustorii călătoreau pe drumuri de pământ, care pe timp de ploaie deveneau de multe ori impracticabile, iar în anotimpul de iarnă, acoperite cu zăpadă, greu de străbătut. Râurile se treceau prin vaduri și numai arareori pe câte un pod. Mult mai gravă era însă nesiguranța. Caravanele comercianților aveau mult de suferit din cauza tâlharilor, dar și din partea nobililor locali, interesați de câștigul obținut din jaf. Pe drumurile de uscat, transportul se efectua cu care trase de boi sau cai, câte 4 sau 6 la număr. În cazul distanțelor mari se utilizau carele cu coviltir. Mărfurile erau de multe ori transportate de cărăuși specializați, negustorii fiind lipsiți de mijloace proprii de transport. Plata se făcea proporțional cu numărul carelor utilizate, al animalelor întrebuintate și cu distanța străbătută. La revânzarea produselor, comercianții includeau în prețul mărfii și cheltuielile de cărăușie, fapt care determina costuri mai mari ale mărfurilor transportate pe drumurile de uscat comparativ cu cele transportate pe apă, pe Mureș de pildă³⁰. Mureșul a fost folosit, încă de la începutul Evului Mediu, atât ca

²⁷ Nicolae Săcară, Florin Ban, *op. cit.*, p. 101-102.

²⁸ Ion Totoiu, *Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana*, în „Studii”, XIII, București, 1960, passim.

²⁹ Samuel Goldenberg, *Despre târgurile și bâlciurile din Transilvania în sec. XIV-XVI*, în ****Subsemnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj- Napoca, 1974, p. 206-212.

³⁰ Anton E. Dörner, *Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541)*, în Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până în 1541), Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj – Napoca, 2003, p. 312.

arteră navigabilă cât și pentru transportul sării, al lemnului și al altor mărfuri cu ajutorul plutelor, plutăritul pe Mureș întrerupându-se abia în 1944³¹.

În special, plutăritul sării s-a practicat intens, documentele menționându-lă la 1183³², ceea ce înseamnă că se practica de mai mult timp. Istoricul Aurel Decei considera că sarea provenită din Transilvania, prin Mureș și Tisa, ajungea la Dunăre, la portul *Slankamen* (Piatra Sării), care era la punctul unde Tisa se varsă în Dunăre și unde de altfel nu există sare naturală³³. Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania și transportul blocurilor de sare pe valea Mureșului este în strânsă legătură cu formarea voievodatelor românești ale lui Glad – Ahtum³⁴, în sec. IX-XI. Drumul sării pe Mureș era sub controlul lui Glad, respectiv al lui Ahtum³⁵.

Datele oferite de Legenda Sfântului Gerard, cu privire la luptele regelui Ungariei împotriva lui Ahtum pe valea Mureșului, se referă la comerțul cu sare și la importanța drumului sării de pe Mureș. Din Legenda Sfântului Gerard reiese că Ahtum dispunea de vama sării de pe Mureș³⁶. Traficul de sare pe Mureș reclama și ridicarea unor ”porturi” și alte amplasamente pentru ancorarea ”navelor”. Legenda Sfântului Gerard menționează ”porturile” existente pe malul Mureșului, stăpânite de Ahtum. Traficul cu sare pe Mureș era una dintre problemele centrale ale confruntării dintre Ahtum și regele Ștefan I³⁷.

Comerțul cu sare a continuat și în secolele XII și XIII, o serie de documente consemnând acest fapt. Un document din anul 1138 amintește că locuitorii satelor Șeitin și Sâmbăteni (lângă Arad) aveau obligația de a transporta sarea din Ardeal, de la locurile de vamă de pe lângă Mureș, la diferite mănăstiri și alte foruri eclesiastice³⁸. Cartulariul din 1177, editat de regele Bela al III-lea, către capitlul catolic al Aradului, confirmă faptul că pe lângă Arad se afla portul Esteurd, iar mai spre est, pe malul sudic al Mureșului, era portul mănăstirii benedictine Bizere, unde ancorau vasele cu sarea și era luată vama³⁹. Un alt document din anul 1183 menționează clar că abația de la Bistra (Bizere), precum și capitlul și prepozitul din Arad aveau drept la o treime din vama sării de la vasele care coborau pe Mureș și se duceau până la Szeged⁴⁰. Sarea transportată pe Mureș și pe Tisa ajungea și în Croația. Astfel, un document din anul 1217, de la regele Andrei al II-lea, confirmă dreptul bisericii din Zagreb să

³¹ Alexandru Roz, *FactoriicareauinfluențatevoluțiaistoricăamunicipiuluiArad*, în ”Studia Universitatis Vasile Goldiș”, nr. 8, Arad, 1998, p. 97-98.

³² Kovach Geza, *DocumentereferitoarelaîncepturileAradului*, în ”Ziridava”, VI, 1976, p. 127.

³³ Aurel Decei, *Relațiiromâno-orientale*, București, 1978, p. 54.

³⁴ Kovach Geza, *DatecuprivirelatransportulsăriipeMureșîn secolele X-XIII*, în ”Ziridava”, XII, 1980, p. 194.

³⁵ Ștefan Pascu, *VoievodatulTransilvaniei*, vol. I, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1972, p. 28-32.

³⁶ ”In super allogia procurans usurpabat sibi potestatem super Salinas regis, descendensque in Morosium, continuebat in portibus eiusdem flumini usque in Tibiscum tributarios et custodes et concluebat omnia sub tributo...” Wion Arnoldus, *SanctiGeradiSagredoPatriciiVenetiexMonachoetAbbate S. GeorgiiMaiorisVenetiarum, Ordinis S. Benedicti, EpiscopiCanadiensisPrimi, acHungarorumProtomartyrisApostoliVita*, Venezia, 1957, p. 28.

³⁷ Eugen Gluck, *ContribuțiicuprivirelaistoriapărțilorarădeneînepocaducatululuiAhtum*, în ”Ziridava”, VI, 1976, p. 96-99.

³⁸ ****DocumenteprivindistoriaRomâniei*, Seria C. Transilvania, vol. I, București, 1951, p. 2-3; originalul este în Arhiva Națională Maghiară de la Budapesta, DL 2635.

³⁹ Arhivele Națională Maghiară, Budapesta, DL 29.450, 31.121.

⁴⁰ ****DocumenteprivindistoriaRomâniei*, Seria C. Transilvania, I, p. 21.

ia în fiecare an sare în valoare de 50 de mărci de la slujbașii sărari, acre coborau cu plutele lor pe Mureș⁴¹.

Este foarte probabil că după consolidarea puterii regale, comerțul cu sare s-a intensificat și mai mult. Pe cele două maluri ale Mureșului se înființează o serie de ”porturi” pentru vama sării la Bulci, Chelmac, Lipova, Cladova, Zădăreni, Bistra (Bizere), Arad, Popin (lângă Pecica de azi), Șeitin, Igrîș și Cenad, funcționând în veacul al XIII-lea⁴². La valoarea acestui tarfic și la cantitatea enormă a sării ce se transporta pe Mureș se referă o bulă papală din 15 mai 1218⁴³. În acest document, papa Honorius al III-lea confirmă cu mulțumiri donația reginei Iolanda de Courtenay făcută peregrinilor care treceau prin Ungaria. Donația se ridică la suma de 8000 de mărci de argint, provenite din sarea transilvăneană, transportată pe Mureș. Într-un document papal din anul 1233, se specifica că prepozitul din Arad cu capitlul său trebuiau să primească din partea regilor Arpadieni 2000 de pietre de sare anual⁴⁴. Din textul documentului reiese că prețul sării în raport cu transportul varia între 8 și 25 de mărci, după 10 000 de bolovani de sare (tyminus).

Un document din 20 august 1233, dat de Andrei al II-lea, înșiră dreptul anual la sare al unor mănăstiri din comitatul Arad: abația de la Bulci avea dreptul la 5000 de bolovani de sare, mănăstirea de la Chelmac la 4000 de bucăți, mănăstirea de la Bistra (Bizere) la 4000, iar capitlul catolic din Arad la 2000, în timp ce episcopul catolic de Cenad beneficia de 5000 de bolovani de sare⁴⁵. Este evident că aceste cantități considerabile de sare nu erau consumate pe loc numai de forurile bisericesti amintite, ci erau vândute comunităților sătești, în special pe seama vitelor.

Dacă până în veacul al XII-lea, comerțul cu sare era un drept exclusiv regal, începând cu secolul al XIII-lea, paralel cu slăbirea puterii centrale, tot mai multe instituții bisericesti caută să participe la acest comerț. Unele mănăstiri și alte instituții eclesiastice din comitatul Arad dispuneau de nave (plute) și, beneficiind de scutiri sau taxe vamale pe care le încasau, aveau acces liber la transportul sării de la ocne până la porturile lor⁴⁶. Într-un act din anul 1217, regele Andrei al II-lea dăruia unor cavaleri ioaniți stabiliți pentru scurtă vreme la Șiria, un venit de 500 de mărci de argint din venitul vămii de la Sălacea⁴⁷.

Preciza că numitul comite primește aceleași drepturi ca și bisericile de la Igrîș și Bistra (Bizere), adică ”...să aibă voie să facă pe an trei drumuri, dus și întors, pe aMureș, fără nici o piedică sau dimpotrivă, să fie scutite de orice vamă și să poată cumpăra cu plată sarea de lipsă de la orice ocnă...”⁴⁸. Pentru securitatea transportului erau construite plute corespunzătoare, denumite în acte ”naves”, înzestrate și cu un anumit acoperiș, de diferite mărimi. Transportul cu plutele mari pe Mureș costa în 1235 o jumătate de marcă iar cu plutele mici costa un

⁴¹ *Ibidem*, Seria C. Transilvania, I, p. 162-163.

⁴² Kovach Geza, *op. cit.*, p. 196.

⁴³ Arhivele Vaticanului, Regesta Orig., Liber 2, Anno II, epistola 1018, cota veche; Liber 9, epistola 1058, fila 250, cota nouă.

⁴⁴ ****DocumenteprivindistoriaRomâniei*, Seria C. Transilvania, I, p. 264-270.

⁴⁵ Soros Pongrac, *MonumentaEcclesiaeStrigoniensis*, vol. I, Budapesta, 1909, p. 294.

⁴⁶ Kovach Geza, *op. cit.*, p. 198.

⁴⁷ ****DocumenteprivindistoriaRomâniei*, Seria C. Transilvania, I, p. 164-166.

⁴⁸ Wenzel Gusztav, *ArpadkoriUjOkmanytar, Codex Diplomaticus Arpadianus continuatus*, XI, Pesta, 1860, p. 218-220.

”fertum”, adică un sfert de marcă⁴⁹. Începând cu sfârșitul veacului al XIII-lea, dar în special în timpul Angevinilor, principala vamă a sării se constituie la Lipova, unde au fost construite clădiri speciale pentru port și vamă⁵⁰.

Imensele cantități de sare ce treceau cu plutele pe Mureș erau consumate doar parțial în zona arădeană. Prin târgurile ocazionale, cantități de sare erau cumpărate și de păstorii veniți din munți sau de populația maghiară din Câmpia Tisei, în localitățile din regiunea Mureșului Inferior. Însă cea mai mare parte a sării ardelenice, transportate cu plutele pe Mureș, ajungea la Seghedin, ulterior pe Tisa, având ca destinație Croația și Serbia. Alte cantități luau drumul orașelor Buda, Nytra și Bratislava⁵¹.

Ca valoare, cel mai important produs comercial era sarea. Celelalte produse tranzitate sau comercializate în Evul Mediu au jucat un rol incomparabil mai redus, rezumându-se la unele materii prime mai rare (fier, cupru) și, ocazional, produse agricole și material lemnos. Mărfurile erau transportate pe Mureș și pe Crișul Alb cu ajutorul plutelelor. Traficul pe Mureș a fost orientat în direcția est-vest, deci direcția de curgere a râului⁵². În jurul anului 1000, voievodatul lui Ahtum se învecina cu Imperiul Bizantin, condus de marele strateg și împărat Vasile al II-lea (976-1025), cu care întreținea raporturi comerciale. În acest fel se explică prezența ceramicii de epocă de factură bizantină ștamplată, descoperită la Bulci, ca și obiectele metalice identificate ipotetic la Arad – Vladimirescu a fi de proveniență bizantină⁵³, precum și circulația monedelor bizantine în părțile arădene.

Un drum comercial important lega, în veacul al XIV-lea, Crișana și Banatul de Țara Românească și Serbia, plecând de la Oradea, trecând prin Arad, Lugoj, Caransebeș, Orșova, Dunăre și orașe din Peninsula Balcanică⁵⁴. Un alt drum comercial lega Timișoara – Arad-Zarand- Oradea, arteră dovedită de monede bizantine și menționată ulterior și de Rogerius în secolul al XIII-lea. Lipova devine în perioada administrației otomane un centru important meșteșugăresc și comercial, unde se țineau târguri vestite, la care veneau negustori din regiuni îndepărtate iar bazarul turcesc construit atunci se mai păstrează și astăzi⁵⁵.

Concluzii

În primele veacuri ale Evului Mediu au circulat în părțile Aradului monedele bizantine dar în veacul al XI-lea acestea cedează locul monedelor ungare și, în mai mică măsură, monedelor aparținând altor state. Din anul 1221 este menționată cămara comitatului Cenad care, mai târziu, în 1253, a fost mutată la Lipova. Cămara regală era competentă pe un anumit teritoriu, având în frunte un comite cameral (comes camerae) care, în schimbul unor taxe de închiriere, în condiții stabilite, primea autorizația de gestionare a veniturilor regale aflate pe teritoriul cămării.

⁴⁹ Kovach Geza, *op. cit.*, p. 196.

⁵⁰ Arhivele Națională Maghiară, Budapesta, DL 14 839.

⁵¹ Kovach Geza, *op. cit.*, p. 199.

⁵² Eugen Glück, *Cu privire la istoria părților arădene în epoca voievodului lui Ahtum*, în ****Studii privind istoria Aradului*, Editura Politică, București, 1980, p. 111.

⁵³ *Ibidem*, p. 112.

⁵⁴ Ștefan Olteanu, Octavian Iliescu, *Evoluția vieții economice: agricultura, mineritul, meșteșugurile, comerțul*, în Acad. Răzvan Theodorescu, Victor Spinei, membru corespondent al Academiei Române (coord.), *Istoria Românilor*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, vol. III (*Genezele românești*), Editura Enciclopedică, București, 2010, p. 585.

⁵⁵ Kovach Geza, *Dominația otomană în Zarand*, în ****Aradul permanentă în istoria patriei*, p. 152

În veacul al XIV-lea, în Lipova funcționa una din cele 4 cămări regale aflătoare în Transilvania, unde se băteau monede. Marca bătută la Lipova, cu o valoare bună, devine o monedă mult căutată și utilizată chiar în străinătate. În târgul Lipovei, ca și în alte târguri din comitatele Arad și Zarand, funcționau chiar zarafi schimbarea diferitelor monede aflate în circulație. La mijlocul veacului al XVI-lea, cucerirea otomană a comitatului Arad a detriminat schimbări importante și în circulația monetară, un loc important ocupând moneda otomană măruntă (asprii turcești), mai ales în tranzacțiile comerciale din veacurile XVI-XVII.

Unele orașe ca Timișoara, Arad, Lipova, satisfăcând piața internă, exportau o parte din produsele lor, mai ales în Moldova și Țara Românească sau chiar în Ungaria sau Imperiul Otoman. Și țărani iși desfăceau produsele în piețele târgurilor, în zilele săptămânale de târg, prilej cu care se puteau cumpăra vite de tot soiul mari și mici, păsări, pește, grâne, făină, fructe, lemne de construcție și de ars, furaje. Pentru aceste mărfuri se plătea o taxă specială numită „vama târgului” sau „vama mică”, bineînțeles afară de cazul când exista o scutire specială acordată de o autoritate superioară. Cel mai important drum comercial din comitatul Aradului este drumul sării pe Mureș, o arteră comercială care făcea legătura cu Europa Centrală.

BIBLIOGRAFIE:

Izvoare arhivistice:

Arhiva Națională Maghiară, Budapesta, DL.
Arhivele Vaticanului, *Regesta Orig., Liber 2*, Anno II, epistola 1018, cota veche; Liber 9, epistola 1058, fila 250, cota nouă.

Izvoare edite:

Biblioteca Academiei Române, București, Fișierul numismatic nr. 1679, 1635, 1682.
****DocumenteprivindistoriaRomâniei*, Seria C. Transilvania, vol. I, București, 1951.
Geza, Kovach, *DocumentereferitoarelaînceputurileAradului*, în ”Ziridava”, VI, 1976.
Pongrac, Soros, *MonumentaEcclesiaeStrigoniensis*, vol. I, Budapesta, 1909.
Rethy, L., *Corpus nummorum Hungariae*, vol. II, Budapest, 1907.
Wenczel Gusztav, *ArpadkoriUjOkmanytar, Codex Diplomaticus Arpadianus continuatus*, XI, Pesta, 1860.
Wion Arnoldus, *SanctiGeradiSagredoPatriciiVenetiexMonachoetAbbate S. GeorgiiMaiorisVenetiarum, Ordinis S. Benedicti, EpiscopiCanadiensisPrimi, acHungarorumProtomartyrisApostoliVita*, Venezia, 1957.

Lucrări generale:

Decei, Aurel, *Relațiiromâno-orientale*, București, 1978.
Dörner, Anton E., *Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541)*, în Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I (până în 1541), Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj – Napoca, 2003.
Iliescu, Octavian, *Circulația mărfurilor și a banilor*, în ****Istoria Românilor (tratat)*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, vol. III (*Genezele românești*), coord. acad. Răzvan Theodorescu, Victor Spinei, membru corespondent al Academiei Române, Editura Enciclopedică, București, 2010.
Inalcik, Halil, *Imperiul Otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, Editura Enciclopedică, București, 1996.

Olteanu Ștefan, Iliescu Octavian, *Evoluția vieții economice: agricultura, mineritul, meșteșugurile, comerțul*, în Acad. Răzvan Theodorescu, Victor Spinei, membru corespondent al Academiei Române (coord.), *Istoria Românilor*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, vol. III (*Genezele românești*), Editura Enciclopedică, București, 2010.

Pal, Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*, ediție îngrijită de Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan, Editura Mega, Cluj – Napoca, 2006.

Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, III, Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1972, 1986.

Ștefănescu Ștefan, Mureșanu Camil, Pop Ioan Aurel, *Circulația monetară*, în ****Istoria Românilor (tratat)*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, vol. IV, coord. acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Camil Mureșanu, acad. Ioan Aurel Pop, Editura Enciclopedică, București, 2012.

Lucrări speciale:

Barbu Mircea, Ivanof Eduard, *Cercetări arheologice în zona Aradului privind perioada secolelor VII-XI*, în ****Studii privind istoria Aradului*, Editura Politică, București, 1980.

Bejan, Adrian, *Banatul în sec. IV-XII*, Editura de Vest, Timișoara, 1995.

Boroneanț Vasile, Hurezan George Pascu, *Cetatea de la Cladova- reședința voievodului Transilvaniei Pousa*, în "Ziridava", XV-XVI, Arad, 1987.

Burnichioiu, Ileana, *Capela funerară*, în Adrian Andrei Rusu, Ileana Burnichioiu (editori), *Mănăstirea Bizere*, vol. I, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Mega, Cluj – Napoca, 2011.

Feneșan, Costin, *Câteva considerații privind circulația monetară în Banat în timpul feudalismului timpuriu (sec. XI-XIII)*, în "Crisia", IV, 1974.

Geza, Kovach, *Datecuprivirelatransportulsării pe Mureș în secolele X-XIII*, în "Ziridava", XII, Arad, 1980.

Geza, Kovach, *Dominația otomană în Zarand*, în ****Aradul permanentă în istoria patriei*, Arad, 1978.

Gluck, Eugen, *Contribuțicuprivirelaistoriapărților arădene în epocaducatulului Ahtum*, în "Ziridava", VI, Arad, 1976.

Gluck, Eugen, , *Cu privire la istoria părților arădene în epoca vievodatului lui Ahtum*, în ****Studii privind istoria Aradului*, Editura Politică, București, 1980.

Gluck, Eugen, *Formațiuni social- politice românești din sec. IX-XI și rezistența lor în apărarea autonomiei*, în ****Aradul permanentă în istoria patriei*, Arad, 1978.

Goldenberg, Samuel, *Despre târgurile și bâlciurile din Transilvania în sec. XIV-XVI*, în ****Subsemnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj- Napoca, 1974.

Hurezan George Pascu, *Bisericile medievale de la Cladova (Județul Arad): Dealul Carierei și Biserica din Vale*, în ****Studii de istorie medievală și premodernă*, volum îngrijit de Avram Andea, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj – Napoca, 2003.

Mărghitan, Liviu *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Editura Facla, Timișoara, 1985.

Roz, Alexandru, *Factoriicareauinfluențatevoluția istorică amunicipiului Arad*, în "Studia Universitatis Vasile Goldiș", nr. 8, Arad, 1998.

Săcară Nicolae, Ban Florin, *Considerații administrativ – fiscale cu privire la perioada ocupației otomane în Banat (1552-1716)*, în ****Vilaietul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului) 1552-2002*, Editura Mirton, Timișoara, 2002.

Totoiu, Ion, *Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana*, în "Studii", XIII, București, 1960.